

UDC 070.48(477.54-25):070.421:929Ritter

**PAVLO HRYHOROVYCH RITTER – THE EDITOR
OF THE KHARKIV NEWSPAPER *UTRO* (1906–1909)**

Andrii Domanovskiy

PhD (History), Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

andriy.domanovsky@karazin.ua

ORCID: 0000-0001-8434-3374

Maryna Domanovska

PhD (History)

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

marina.domanovska@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-4287-7620

The article addresses a little-known aspect of the public life of Pavlo Ritter, the lecturer at Kharkiv University and the prominent Orientalist-Indologist – namely, his service as editor of the Kharkiv newspaper *Utro* (*Morning*). This episode of the scholar's biography is reconstructed on the basis of publications in local periodicals and documents of the Kharkiv Governor-General Office preserved at the State Archive of Kharkiv Region.

Utro was one of the most influential Kharkiv periodicals of the early twentieth century, competing with *The Kharkiv Provincial Gazette* and *Southern Land*. From its founding, *Utro* continued the tradition of the Kharkiv cadet periodicals of 1905–1906, consistently promoting liberal-democratic views and criticizing reactionary policies of the government of the Russian Empire.

Pavlo Ritter served as editor-in-chief of *Utro* from the moment the newspaper was founded in November 1906 and until April 1909, when he resigned due to ill health. 721 issues of newspaper were published under the editorship of P. Ritter (No. 1, November 21, 1906 – No. 721, April 22, 1909). During this time, Ritter performed his duties professionally and responsibly. He carefully fact-checked materials received by the newspaper for publication and was able to name their sources at the request of government officials.

Due to the newspaper's political stance, Ritter found himself under constant pressure from government officials, most notably Kharkiv Governor-General M. M. Peshkov. The publisher and editor were repeatedly fined substantial sums; criminal cases and lawsuits were brought against Ritter under various pretexts.

Significantly, only persecution by executive order was successful in Ritter's case. All attempts to try and convict him in court failed, because prosecution was unable to either find sufficient grounds for criminal charges at all or prove his guilt in open court. This testifies to the high professionalism of Pavlo Ritter as editor of *Utro*.

Keywords: Pavlo Ritter, editor, newspaper *Utro*, Governor-General M. M. Peshkov, Russian Empire, Kharkiv

ПАВЛО ГРИГОРОВИЧ РІТТЕР – РЕДАКТОР ХАРКІВСЬКОЇ ГАЗЕТИ “УТРО” (1906–1909 рр.)

А. М. Домановський, М. Є. Домановська

Науковий доробок і біографія відомого харківського сходознавця-індолога Павла Григоровича Ріттера (1872–1939) добре досліджені в низці спеціальних публікацій [Грицай 2010; Грицай 2017; Ковалевский, Авербух 1966; Чувпило 2016; Чувпило А. А., Чувпило Л. А. 2016 та бібліографія в цих виданнях]. Попри це, до сьогодні залишаються аспекти життя й творчої діяльності науковця, майже не висвітлені в наукових розвідках. Зокрема, майже не вивченою є робота П. Г. Ріттера як редактора і дописувача газети “Утро”, про яку лише побіжно згадується в низці публікацій [Грицай 2017, 51; Харківський національний... 2004, 254]. Винятком є хіба що стаття Юліани Полякової, однак у ній йдеться суто про музично-критичні замітки П. Г. Ріттера в газеті “Утро” і не приділено уваги ані редакторській роботі науковця, ні іншим його публікаціям у виданні [Полякова 2018]. Отже, недослідженою залишається важлива сторінка біографії науковця, і належним чином не оцінено його особисту роль у видавничій політиці газети. З огляду на це метою статті є висвітлення діяльності П. Г. Ріттера як редактора харківської газети “Утро” на підставі як публікацій у самому періодичному виданні, так і архівних матеріалів, а саме справи «По ходатайству купца Анатолия Андреевича Жмудского о разрешении издавать в гор. Харькове газету “Утро”» [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785]. Це завдання важливе ще й тому, що газета “Утро”, яка видавалась від 21 листопада 1906 р. до 14 лютого 1916 р., була одним із найпопулярніших періодичних газетних видань м. Харкова початку ХХ ст., третім за значенням та впливовістю після казенних “Харьковских губернских ведомостей” та приватного “Южного Края” [Михайлин 2007, 197–200; Губин 2020; Чорний 1998, 65; 2007, 260–280; 2016, 94–95].

Павло Григорович Ріттер був визначений як редактор газети “Утро” вже в “Прошении” сина купця Анатолия Андрійовича Жмудського до харківського губернатора про дозвіл на заснування нового видання. У цьому документі, датованому 7 листопада 1906 р., було наведено програму видання з 14 пунктів (урядові розпорядження, телеграми, політичний відділ, іноземні відомості, внутрішні відомості, огляд газет і журналів, військовий відділ, місцева хроніка, судова хроніка, листи кореспондентів, фейлетон, “суміш”, оголошення) і зазначено: «Ответственным редактором будет дворянин приват-доцент Харьковского Императорского университета Павел Григорьевич Риттер, живущий в г[ороде] Харькове по Губернаторской ул[ице] соб[ственн]ый д[ом] № 4 и удовлетворяющий всем условиям, указанным в пар[аграфе] § 3 “временных правил о печати”» [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 1, 1 зв.]. Нижче наведену інформацію підтверджує також особисто П. Г. Ріттер: «Я нижеподписавшийся, принимая на себя ответственное редакторство по газете “Утро”, удовлетворяю всем условиям, указанным в пар[аграфе] § 3 временных правил о печати. Жительство имею в г[ороде] Харькове, Губернаторская ул[ица], собств[енн]ый дом, № 4. Дворянин Павел Григорьевич Риттер, приват-доцент Императорского Харьковского Университета» [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 1 зв.]. Видавати нову газету П. Г. Ріттеру довелося за умов дії тимчасових правил про періодичні видання від 24 листопада 1905 р., які суттєво посилювали відповідальність видавців за зміст та спрямованість публікацій – від штрафів у 300 карбованців до ув’язнення терміном від двох до восьми місяців чи арешту на термін до трьох місяців за різного роду порушення [Именной высочайший указ... 1909; Шингарева 2014].

Загальна спрямованість і характер нової харківської газети стали зрозумілими вже з перших її чисел. Попри те що видання відкрито не декларувало власну політичну належність, видавець, співробітники і кореспонденти “Утра” не приховували

своїх політичних симпатій, тяжіючи до ліберальних буржуазно-демократичних позицій Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи) [Малютіна 2018, 280; Чорний 1998, 64]. Прямий зв'язок нового видання з ліквідованими раніше під тиском адміністрації кадетськими газетами “Мир”, “Волна”, “Девятый вал”, “Будущее”, “Накануне” простежується вже в зовнішньому вигляді “Утра” – шрифтах, верстці та загальному оформленні газети. Ба більше, вже в першому числі видання від 21 листопада 1906 р. редакція повідомляла, що ліквідаційна комісія у справах товариства з видання газети “Накануне” досягла з видавцем “Утра” А. А. Жмудським домовленості про надсилання підписникам “Накануне” нової газети аж до завершення підписного року [Объявление от редакции 1906]. Такий крок засвідчує зв'язок між двома виданнями і спробу видавців зберегти ліберально-демократичну аудиторію попереднього видання, продовживши традиції кадетської преси в Харкові. Наприкінці 1906 р. редакція двічі нагадала «тем из ее читателей, которые получают “Утро” – по состоявшемуся соглашению редакций – взамен газеты “Накануне”, что подписной год истекает 31 декабря 1906 г. и что ДОСТАВКА ГАЗЕТЫ “УТРО” ПРЕКРАТИТСЯ, если своевременно не будет сделана подписка на 1907 г.» [Контора газеты “Утро” 1906а, 1; Контора газеты “Утро” 1906b, 1].

Відповідь з боку консервативно і навіть реакційно налаштованої влади Харківської губернії на продовження “Утром” ліберально-демократичного курсу попередніх кадетських газет не забарилася. Вже на самісінькому початку 1907 р. на видавця газети “Утро” А. А. Жмудського та редактора видання П. Г. Ріттера було накладено надзвичайно високий штраф – 3000 карбованців. Постанова щодо покарання редагувалася тричі. У першому її варіанті, датованому 8 січня 1907 р., зазначалося, що в газеті “был помещен целый ряд статей противоположительственного содержания, возбуждающих и волнующих население, а также перепечатывались из других газет статьи преимущественно тенденциозного характера”. Такий текст не задовольнив генерал-губернатора Харківської губернії М. М. Пешкова, який особисто вписав, що у виданні “перепечатывались из других газет статьи исключительно враждебные правительству и ложные слухи, а также помещен фельетон в явно оскорбительном для православного духовенства и религиозных чувств членов Союза Русского Народа, смысле” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 6, 52]. Дата першої редакції тексту постанови та уточнення губернатора дають змогу визначити частину з тих опублікованих у газеті матеріалів, за які оштрафували видавця і редактора. Найімовірніше, під образливим для православного духовенства і релігійних почуттів членів “Союза Русского Народа” фейлетоном мався на увазі опублікований 2 січня 1907 р. текст С. Анастасїна “Благочестие (Новогодняя сценка)”, у якому автор вивів образ зажерливого, корисливого і малоосвіченого священника [Анастасьин 1907]. Не менш крамольним міг видатися губернатору і фейлетон В. Михайлова “Суд”, у якому на лаві підсудних опинявся “кривавий” 1906 рік і зазначалося, що “из имеющих в деле справок видно, что несколько тысяч свидетелей отправлены на тот свет, а остальные не могли явиться за дальностью расстояния” [Михайлов 1907].

Остаточний текст постанови про стягнення штрафу з видавця та редактора газети “Утро” було підписано 20 січня 1907 р., причому з тексту прибрали згадку про “Союз Русского Народа”, виклавши суть претензій у такому формулюванні: “...помещен ряд статей явно противоположительственного содержания, возбуждающих и волнующих население, а также перепечатывались из других газет статьи исключительно враждебные правительству и ложные слухи, а также помещен фельетон в явно оскорбительном для православного духовенства и религиозных чувств народа, смысле” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 7]. Водночас сума штрафу в усіх редакціях документа залишалась незмінною і становила 3000 карбованців. Така значна сума грошового стягнення виявилась непосильною для А. А. Жмудського та П. Г. Ріттера, що змусило їх 14 лютого 1907 р. звернутись до генерал-губернатора з

проханням сплатити штраф частинами [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 9, 10, 15]. Зрештою, як повідомляється в рапорті харківського поліцеймейстера від 10 травня 1907 р., штраф було стягнуто трьома платежами по 1000 карбованців кожен – 12 березня, 3 квітня і 4 травня 1907 р. [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 17].

Ще не встигли вирішити питання з дозволом сплатити штраф частинами, як генерал-губернатор продовжив тиск на газету. З цією метою 7 лютого 1907 р. він звернувся до прокурора Харківського окружного суду з проханням притягнути редактора газети “Утро” П. Г. Ріттера до відповідальності за наклеп через публікацію в № 57 газети “Утро” від 30 січня 1907 р. фейлетону під назвою “Параллели” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 11; Смолянов 1907]. Прокурор, втім, підстав порушити карну справу проти П. Г. Ріттера не знайшов, оскільки в тексті публікації не були названі конкретні особи, а лише описувались певні умоглядні ситуації, або, за словами самого П. Г. Ріттера, “выведены типы, но не конкретные лица” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 11]. З огляду на це прокурора цілком задовольнило спеціальне повідомлення редакції, що «в маленьком фельетоне под заглавием “Параллели” в № 57 “Утра” автор не имел в виду никаких конкретных лиц г. Харькова» [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 12; От редакции 1907]. “Не усматривая, по изложенным соображениям, достаточных оснований к возбуждению по настоящему делу уголовного преследования, об изложенном имею честь сообщить Вашему Превосходительству”, – “доверительно” писав прокурор Харківського окружного суду харківському генерал-губернатору М. М. Пешкову [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 12 зв.].

Водночас упродовж перших місяців 1907 р. було здійснено ще одну спробу тиску представників влади на видавців газети “Утро”. З повідомлень судової хроніки ми дізнаємося про спробу харківського інспектора у справах друку порушити проти П. Г. Ріттера карну справу за пунктом 1 частини 1 статті 281 “Уложения о наказаниях”, звинувачуючи редактора газети в поширенні творів, що містять недозволені судження про постанови і дії уряду [Уложение о наказаниях... 1886, 190; Судебная хроника... 1907, 5; Прекращение литературного дела 1907, б]. У зверненні інспектора до прокурора Харківського окружного суду йшлося про статтю “Сенат в прошлом году”, у якій стверджувалося, що “ни одно учреждение за такой короткой промежуток времени так низко не падало в общественном мнении, как правительствующий сенат” [Ст. ю. 1907]. Прокурор, однак, і цього разу не знайшов достатніх підстав, щоб притягнути П. Г. Ріттера до відповідальності, оскільки, критично відгукуючись про Сенат, автор статті зовсім не поширював свідомо брехливих свідчень про діяльність цього урядового органу. З огляду на це справу в Харківському окружному суді було припинено: «Прокурорский надзор, находя, что вышеупомянутые решения действительно были поставлены своевременно Правительствующим Сенатом, и что в статье газеты “Утро” нет существенного признака, необходимого для состава преступления... заведомой ложности сведений, распространяемых о деятельности правительственного установления, направил дело к прекращению» [Судебная хроника... 1907, 5].

Така подвійна невдача обох описаних спроб притягнути П. Г. Ріттера до відповідальності свідчить про професіоналізм, із яким він виконував посадові обов’язки редактора газети “Утро”. Попри явно упереджену позицію окремих представників влади, зокрема й таких впливових, як харківський генерал-губернатор, науковцю вдавалось у такий спосіб друкувати потенційно небезпечні матеріали і потім вбудовувати лінію захисту під час звинувачень, що прокурор Харківського окружного суду не мав жодних законних підстав порушити проти редактора “Утра” карну справу.

Бажаним для влади чином спрацьовували лише прямі розпорядження генерал-губернатора, які можна було обґрунтовувати законодавчими актами про місцевості,

які перебувають у воєнному стані. Зокрема, 7 і 8 травня 1907 р. харківський генерал-губернатор видав постанови № 4050 і 1305, згідно з якими до особливого розпорядження призупинив видання газети “Утро” на підставі пункту 14 статті 19 “Правил о местностях, объявляемых состоящими на военном положении” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 19, 21]. Підставою для цього стала публікація в газеті статей “Праздник окраины” і “Созидательная работа” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 19; Праздник окраины 1907, 2; Созидательная работа 1907, 2], як зазначено в постанові від 7 травня, “явно противоправительственного и революционного направления” і 8 травня – “явно революционного характера”. У статті “Праздник окраины” йшлося про заплановане на 9 травня 1907 р. відкриття Фінляндського Сейму, вибори до якого відбулися на підставі загального, рівного, прямого і таємного голосування згідно з новим сеймовим статутом 7 травня 1906 р. Це, за зауваженням автора статті, відбувається в той час, коли «государственная жизнь страны (Російської імперії. – *Авт.*), отряхнув прах от обветшалых абсолютистских устоев, забилась в все еще неразрешимой коллизии противоречий писанного акта 17 октября и не писанной действительности. ...И, оглядываясь с понятным чувством неудовлетворенности за неполноту постройки “своего дома” на Таврический дворец, русский народ приветствует финляндцев, видя и себе поддержку в достигнутом товарищами по обще-освободительному движению». Не дивно, що така публікація спричинила невдоволення генерал-губернатора, однак вже 14 травня А. А. Жмудський подав прохання про поновлення друку газети [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 22], і того ж дня М. М. Пешков постановою № 1353 скасував попередні постанови № 4050 і 1305 та дозволив поновити видання газети “Утро” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 23, 24].

Яскравим свідченням ретельності і вправності П. Г. Ріттера як редактора “Утра” стала ситуація довкола публікації в рубриці “Местная жизнь” газети двох заміток про начальника служби руху Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці П. А. Івановського. У першій з них, опублікованій 19 травня 1907 р., йшлося про виплату П. А. Івановському грошової допомоги: “Совет правления Южных ж. д., заслушав в состоявшемся на днях заседании доклад начальника дорог, признал, что покушение на г. Ивановского – бывшего начальника сл. движения имело теснейшую связь с его служебной деятельностью, которая, по мнению членов совета, была особенно направлена к искоренению крамолы – по поводу дела и поддержания должного строя, который после бывших забастовок сильно был среди служащих расшатан. В виду этого было постановлено выдать пособие г. Ивановского в сумме 2700 руб.” [Совет правления... 1907, 5]. З приводу цієї замітки 2 червня 1907 р. з управління генерал-губернатора до редакції “Утра” було надіслано запит про те, на підставі яких документальних даних у газеті було надруковано повідомлення про те, що «бывшему Начальнику службы движения Южной дороги г. Ивановскому было выдано пособие в 2700 р. за “искоренение крамолы” на железной дороге» [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 33].

Претензії до замітки стали відомі П. Г. Ріттерові ще до отримання запиту, що дало змогу редактору завчасно підготувати твердий ґрунт для вдалого захисту “Утра”. Вже 22 травня 1907 р. в газеті було вміщено повідомлення під назвою “В исправление неточности”, у якому зазначалося: «В номере от 19 мая “Утра” в отделе местной жизни была помещена заметка о выдаче бывшему начальнику службы движения К.-Х. С. ж. д. г. Ивановскому пособия на лечение в размере 2700 р. К сожалению, заметка эта страдает неточностью. Выдача пособия г. Ивановскому была произведена советом управления дороги вне зависимости от деятельности г. Ивановского “по искоренению крамолы”, лишь исключительно во внимание к продолжительному 25-летнему служению его на дороге, и самый вопрос о “крамоле” и не подымался» [В исправление неточности 1907, 4]. Ця публікація була узгоджена із

самим П. А. Ивановським, і до моменту, коли 2 червня 1907 р. редакція отримала запит з канцелярії генерал-губернатора, П. Г. Ріттер мав міцні позиції для надання впевненої відповіді. У ній редактор не лише чітко навів джерела первинного повідомлення, процитувавши їх, але також уже міг покликатися на другу публікацію з виправленням буцімто допущених неточностей, схвалену самим фігурантом тексту. Текст відповіді П. Г. Ріттера заслуговує на те, щоб навести його повністю [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 32, зв.]:

В Управление Харьковского
Временного Генерал-Губернатора
от редакции газ. “Утро”

На отношение Управления от 2 июня № 1567 редакция газеты “Утро” имеет честь донести до сведения Управления, что заметка о бывшем начальнике службы движ. К. Х. С. ж. д. г. Ивановском была доставлена редакции ее постоянным репортером, достоверности сообщений которого редакция до настоящего времени доверяла, а потому, к сожалению, на этот раз документально не проверила, вследствие чего в заметке осталось неисправленным досадное и неточное выражение, приведенное в отношении Управления.

Редакция сейчас же поспешила выразить г. Ивановскому свое сожаление, предложив исправить оплошность. По поводу объяснения редакции г. Ивановский высказал свое удовлетворение, и редакция в ближайшем номере (от 22 мая) поместила поправку, содержимое которой было одобрено самим г. Ивановским.

Из доставленного редакции печатного журнального постановления Совета Управления Южн. ж. д. от 28/IV с. г. Редакция имеет честь привести следующие два места, неточно и неудачно перефразированные в хроникальной заметке: 1. “Вероятно предположение..., что Фоменко при совершении своего преступления действовал как исполнитель со стороны революционных организаций, имевших основание мстить г. Ивановскому за энергичное подавление им беспорядков среди служащих, имевших место после декабрьских забастовок 1905 г.” (стр. 3 журнала) и 2. “Признавая, что покушение на П. А. Ивановского имело ближайшую связь с служебной деятельностью, направленной всецело на пользу дела и поддержание должного служебного строя, значительно расшатавшегося со времени забастовок 1905 г., Совет постановил признать правильным... возмещение П. А. Ивановскому его расходов в сумме 2700 руб.” (стр. 4 журнала).

При сем редакция имеет честь приложить №№ 141 и 143 газ. “Утро”, содержащие упоминаемые здесь заметки.

Редактор газеты “Утро”
П. Риттер [підпис]
Харьков 5 июня 1907 г.

Як бачимо, П. Г. Ріттер навів вичерпну інформацію про джерело повідомлення, яке цілком можна було витлумачити так, як це зроблено в першій публікації. Також, діючи на випередження, редактор підготував публікацію з “виправленням неточності”, яка остаточно мала звести нанівець усі можливі претензії до газети. Реакція генерал-губернатора, попри переконливі пояснення П. Г. Ріттера, виявилася прогнотованою – постановою № 1616 від 6 червня 1907 р. головного редактора “Утра” за публікацію “заведомо инсинуационных и ложных заметок” було оштрафовано на 1000 карбованців [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 34, 39]. 10 червня 1907 р. П. Г. Ріттер надав розписку про те, що постанову генерал-губернатора про стягнення штрафу доведено до його відома [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 40]. Однак невдовзі, 21 червня 1907 р., харківському поліцеймейстеру було скеровано

припис про призупинення стягнення з П. Г. Ріттера штрафу “впредь до особого распоряжения” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 37], з яким самого оштрафованого ознайомили аж 16 липня 1907 р. [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 38].

Судячи з наявної інформації, складно сказати, чому стягнення накладеного на П. Г. Ріттера штрафу було призупинене, однак цілком можливо, що це було пов’язано з новими звинуваченнями, які з’явилися саме на цей час. 12 червня 1907 р. “Утро” повідомило про вручений редактору газети звинувачувальний акт, цього разу за надруковану в одному з чисел кореспонденцію з Чугуєва, за статтею 5 відділення VIII тимчасових правил про періодичні видання від 24 листопада 1905 р. [Дело редактора... 1907, 3]. Слухання справи в Харківському окружному суді було призначене на 20 серпня 1907 р. [О деле редактора... 1907, 4] і згодом перенесене через неявку свідка – рядового 84-го піхотного Ширванського полку Толстоп’ятова, який перебував на військовій службі і, за словами командування, не міг з’явитися до суду через виконання службових обов’язків [Дело редактора... 1907, 4; Литературное дело 1907, 4]. З подальших публікацій у місцевій періодиці можна дізнатися, що редактора “Утра” звинувачували за пунктом “в” статті 5 відділення VIII “временных правил о повременных изданиях” [Список дел... 1907, 5], тобто звинувачували його “в распространении посредством повременного издания заведомо ложных о деятельности правительственного установления или должностного лица, войска и воинской части сведений, возбуждающих в населении враждебное к ним отношение” [Именной высочайший указ... 1909, 187]. Судячи з усього, цю справу проти П. Г. Ріттера зрештою закрили через неявку до суду свідка. Принаймні повідомлень про подальші судові засідання, пізніших за 19 грудня 1907 р., виявити не вдалося.

Однак якщо спроби притягнути редактора “Утро” до відповідальності через суд незмінно зводились нанівець, то прямі дії харківського генерал-губернатора завдавали П. Г. Ріттеру суттєво відчутнішої шкоди. 26 жовтня 1907 р. науковця було вкотре оштрафовано постановою генерал-губернатора № 2959, цього разу на суму 2000 крб за публікацію в газеті низки статей, як зазначалось у постанові, “явно враждебного правительству и существующему порядку направления” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 41, 56]. Зі статей, за які на П. Г. Ріттера було накладено черговий штраф, спеціально згадані “Вторая годовщина манифеста 17-го октября” [Вторая годовщина манифеста... 1907, 1], “Генерал Субботич о манифесте 17-го октября” [Генерал Субботич о манифесте... 1907, 3] й особливо “Нарушение партийной дисциплины” [Нарушение партийной дисциплины 1907, 6]. 30 жовтня 1907 р. зміст постанови було доведено до відома П. Г. Ріттера [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 57]. Показово, що в первісному проєкті постанови сума штрафу була вдвічі меншою і становила 1000 крб, однак генерал-губернатор особисто виправив суму на 2000 крб. Посадовець був явно роздратований публікаціями і прагнув максимально покарати редактора і видавця “Утра” з метою припинити видання газети.

Роздратування генерал-губернатора і прагнення закрити “Утро” яскраво виявилися і на початку 1908 р. У цей час постановою генерал-губернатора від 8 січня 1908 р. на П. Г. Ріттера було накладено ще один штраф – за те, що “в последнее время помещен целый ряд статей вредного тенденциозного содержания, направленных к возбуждению общественного мнения против Правительства и Правительственных распоряжений” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 45, 576]. Спеціально в постанові було згадано “явно предосудительного содержания” фейлетон “Периоды” [Любош 1908, 3]. До того ж у первісному варіанті постанови йшлося навіть про призупинення видання газети “Утро” і закриття друкарні, у якій вона друкувалася [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 45], а поряд розроблявся проєкт постанови, згідно з яким видавцеві “Утра” А. А. Жмудському і редактору газети П. Г. Ріттеру планувалося заборонити проживання в межах Харківської губернії [ДАХО, ф. 3,

оп. 283, од. зб. 785, арк. 46]. До таких надзвичайно суворих заходів генерал-губернатор, зрештою, не вдався, однак і черговий штраф у 3000 крб був для періодичного видання, яке вже встигло сплатити за 1907 р. 3000 крб штрафу і продовжувало сплачувати ще 3000 крб, надмірним тягарем.

Не маючи коштів навіть для часткового погашення суми нового штрафу, П. Г. Ріттер повідомляв до відомства харківського поліцеймейстера про те, що буде звертатися до генерал-губернатора з проханням про зменшення суми штрафу [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 58]. Невдовзі, 3 лютого 1908 р., штраф справді було зменшено, хоча й не надто суттєво – до 2500 крб [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 49, 51]. П. Г. Ріттера з постановою про зменшення суми штрафу ознайомили 9 лютого 1908 р., причому в розписці редактор повідомив про прохання редакції повністю скасувати штраф, надіслане на ім'я генерал-губернатора разом з пояснювальною запискою. У разі, якщо відповідь на прохання буде негативною, П. Г. Ріттер обіцяв повідомити про терміни сплати штрафу [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 60]. Зрештою, на виконання прохання П. Г. Ріттера 30 червня 1908 р. постановою харківського генерал-губернатора № 6209 було скасовано попередні постанови: № 1616 від 6 червня 1907 р. (штраф на суму 1000 крб), № 2959 від 26 жовтня 1907 р. (штраф на суму 2000 крб) і № 186 від 8 січня 1908 р. (штраф на суму 3000 крб, зменшений до 2500 крб). Новою постановою передбачалося “весь штраф, наложений на Риттера означенными постановлениями и остающийся в недоимке по настоящее время, сложить и от уплаты такового вышеупомянутого Риттера освободить” [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 61].

Постійний тиск із боку представників влади зрештою змусив П. Г. Ріттера скласти з себе повноваження відповідального редактора газети “Утро”. 24 березня 1909 р. він написав відповідну заяву, пояснивши своє рішення станом здоров'я [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 72], а 13 квітня 1909 р. А. А. Жмудському було видано “Свидетельство”, у якому надавався дозвіл «ежедневную газету “Утро” впредь выпускать под редакторством Анатолия Андреевича Жмудского, вместо прежнего редактора дворянина Павла Григорьевича Риттера» [ДАХО, ф. 3, оп. 283, од. зб. 785, арк. 93]. Останнім числом газети “Утро”, у вихідних даних якого П. Г. Ріттер значиться редактором поряд з видавцем А. А. Жмудським, став № 721 за середу, 22 квітня 1909 р. У наступному числі видання (№ 722, четвер, 23 квітня 1909 р.) редактором-видавцем значиться вже лише А. А. Жмудський. Отже, усього за редакцією П. Г. Ріттера було видано 721 номер щоденної газети “Утро”.

Як бачимо, скасування штрафів, а потім і складання П. Г. Ріттером повноважень редактора газети “Утро”, судячи з усього, свідчить про досягнення певного компромісу між видавцем та редактором видання, з одного боку, і генерал-губернатором – з другого. Отже, постійний тиск на газету дав змогу генерал-губернатору досягти бажаного результату – змусити видавця до ретельнішої самоцензури, а редактора – до складання повноважень. Водночас показово, що притягнути П. Г. Ріттера до відповідальності і вплинути в такий спосіб на редакційну політику газети “Утро” вдалося лише шляхом прямих розпоряджень генерал-губернатора, тоді як спроби судового переслідування виявилися невдалими, оскільки обвинувачення не знаходило достатніх підстав для притягнення редактора до кримінальної відповідальності або було неспроможним довести його вину в суді. Це свідчить про високу професійність, ретельність та відповідальність П. Г. Ріттера як редактора газети “Утро”.

ЛІТЕРАТУРА

- Анастасьин С.* Благодестие (Новогодняя сценка) // *Утро*, 1907 (2 января), № 34.
В исправление неточности // *Утро*, 1907 (22 мая), № 143.
Вторая годовщина манифеста 17 октября // *Утро*, 1907 (17 октября), № 265.
Генерал Субботич о манифесте 17-го октября // *Утро*, 1907 (17 октября), № 265.

Грицай С. Павло Григорович Ріттер – фундатор української національної індології. Біо-бібліографічний покажчик творчої спадщини вченого та літератури про нього // **Рідний край**, 2010, № 2.

Грицай С. М. П. Г. Ріттер і українська школа індології (до 145-ліття з дня народження) // **Індія: давнина і сучасність: збірник наукових праць** / НАН України, ДУ “Інститут все-світньої історії НАН України”, Всеукраїнська асоціація індологів. Вип. II. Київ, 2017.

Губин Д. Нехмурое “Утро” // **Время**. 2020. 16 квітня. URL: <https://web.archive.org/web/20200418153641/https://timeua.info/post/kharkov/nehmuroe-utro--18812.html> (дата звернення: 14.10.2020).

Дело редактора “Утро” // **Утро**, 1907 (12 июня), № 160.

Державний архів Харківської області, м. Харків (ДАХО). Ф. 3, оп. 283, од. зб. 785. «Производство дела канцелярии Харьковского губернатора Первого стола По ходатайству купца Анатолия Андреевича Жмудского о разрешении издавать в гор. Харькове газету “Утро”».

Именной высочайший указ Правительствующему Сенату. 24 ноября 1905 г. О временных правилах о повременных изданиях // **Законодательные акты переходного времени. 1904–1908 гг.** Сборник законов, манифестов, указов Пр. Сенату, рескриптов и положений комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя / Под ред. пр.-доц. Н. И. Лазаревского. Изд. 3-е, пересмотр. и доп. по 1 сентября 1908 г. Санкт-Петербург, 1909.

Ковалевский А. П., Авербух С. И. Павел Григорьевич Риттер // **Павло Григорович Ріттер: Збірник біографічних та бібліографічних матеріалів**. Харків, 1966.

Контора газеты “Утро” // **Утро**, 1906a (30 декабря), № 32.

Контора газеты “Утро” // **Утро**, 1906b (31 декабря), № 33.

Литературное дело // **Южный Край**, 1907 (21 августа), № 9164.

Любош С. Периоды. Фельетон // **Утро**, 1908 (8 января), № 333.

Малютин О. К. Преимущество харьковских кадетских периодических изданий во время первой буржуазно-демократической революции // **Русин**, 2018, № 52.

Михайлин І. Л. **Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1917**. Харків, 2007.

Михайлов В. Новогодний фейлетон. Суд (Из стенографического отчета) // **Утро**, 1907 (2 января), № 34.

Нарушение партийной дисциплины // **Утро**, 1907 (17 октября), № 265.

О деле редактора “Утра” П. Г. Риттера // **Утро**, 1907 (24 июля), № 196.

[Объявление от редакции] // **Утро**, 1906 (21 ноября), № 1.

От редакции // **Утро**, 1907 (1 февраля), № 59.

Полякова Ю. Ю. Павел Григорьевич Риттер – музыкальный критик газеты “Утро” // **Харків як університетське місто: Матеріали Міжнародних наукових конференцій**. Харків, 2018.

Праздник окраины // **Утро**, 1907 (6 мая), № 137.

Преращение литературного дела // **Южный край**, 1907 (18 марта), № 9041.

Смолянов А. Параллели // **Утро**, 1907 (30 января), № 57.

Совет правления Южных ж. д. // **Утро**, 1907 (19 мая), № 141.

Созидательная работа // **Утро**, 1907 (6 мая), № 137.

Список дел, назначенных к слушанию в харьковском окружном суде в декабрьскую сессию // **Южный Край**, 1907 (1 (14) декабря), № 9249.

Ст. ю. Сенат в прошлом году // **Утро**, 1907 (5 января), № 37.

Судебная хроника. Литературное дело редактора газеты “Утро” // **Утро**, 1907 (18 марта), № 97.

Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Имп. Училища правоведения Н. С. Таганцевым. 5-е изд., доп. Санкт-Петербург, 1886.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / Укладачі В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев. Харків, 2004.

Чорний Д. М. Газета “Утро”: історія становлення, місце в системі періодичної преси міст Лівобережної України // **Українська періодика: історія та сучасність: матеріали ювіл. наук. конф., присвяч. 70-річчю багатотираж. газети “Харківський університет”**. Харків, 1998.

Чорний Д. М. **По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.)**. Харків, 2007.

Чорний Д. М. **Історія Слобідської України: підручник**. Харків, 2016.

Чувпило Л. О. Вивчення Індії в Харківському університеті у 1805–1917 рр. // **Індія: давнина і сучасність**. Збірник наукових праць. Вип. I. 2-ге вид., доповн. та уточ. Київ, 2016.

Чувпило Л. О. Індологічна діяльність П. Г. Ріттера в дожовтневу добу // **Індологія в Україні (Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови, статті): збірник наукових праць** / НАН України, Всеукраїнська асоціація індологів; Посольство Республіки Індія в Україні. Київ, 2018.

Чувпило А. А., Чувпило Л. А. Преподавание и изучение восточных языков в Харьковском университете (1805–1917 гг.) // **Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна**. Серія “Історія”. Вип. 51. 2016.

Шингарева Н. В. Временные правила о печати 1905–1906 гг. и роль Министерства внутренних дел в их реализации // **Вестник Московского университета МВД России**. Серия: Юридические науки, 2014, № 12.

REFERENCES

Anastas'in S. (1907), “Blagochestiye (Novogodnyaya stsenka)”, *Utro*, January 2, No. 34, p. 3. (In Russian).

“V ispravleniye netochnosti” (1907), *Utro*, May 22, No. 143, p. 4. (In Russian).

“Vtoraya godovshchina manifesta 17 oktyabrya” (1907), *Utro*, October 17, No. 265, p. 1. (In Russian).

“General Subbotich o manifeste 17-go oktyabrya” (1907), *Utro*, October 17, No. 265, p. 3. (In Russian).

Hrytsay S. (2010), “Pavlo Hryhorovych Ritter – fundator ukrayins'koyi natsional'noyi indolohiyi. Biobibliohrafichnyy pokazhchyk tvorchoyi spadshchyny vchenoho ta literatury pro n'oho”, *Ridnyy kray*, No. 2, pp. 236–247. (In Ukrainian).

Hrytsay S. M. (2017), “P. H. Ritter i ukrayins'ka shkola indolohiyi (do 145-littya z dnya narodzhennya)”, in *Indiya: davnyina i suchasnist'*, Issue II, DU “Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrainy”, Vseukrayins'ka asotsiatsiya indolohiv, Kyiv, pp. 47–72. (In Ukrainian).

Gubin D. (2020), “Nekhmuroye ‘Utro’”, in *Vremya*, April 16, available at: <https://web.archive.org/web/20200418153641/https://timeua.info/post/kharkov/nehmuroe-utro--18812.html> (accessed October 14, 2020). (In Russian).

“Delo redaktora ‘Utro’”, *Utro*, June 12, No. 160, p. 3. (In Russian).

Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti, m. Kharkiv (DAKhO). [State Archives of Kharkiv Region], Fund 3, Inventory 283, File 785: “Proizvodstvo dela kantselyarii Khar'kovskogo gubernatora Pervogo stola Po khodataystvu kuptsa Anatoliya Andreyevicha Zhmudskogo o razreshenii izdat' v gor. Khar'kove gazetu ‘Utro’”. (In Russian).

“Imennoy vysochayshiy ukaz Pravitel'stvuyushchemu Senatu. 24 noyabrya 1905 g. O vremennykh pravilakh o povremennykh izdaniyakh” (1909), in N. I. Lazarevskiy (ed.), *Zakonodatel'nyye akty perekhodnogo vremeni. 1904–1908 gg. Sbornik zakonov, manifestov, ukazov Pr. Senatu, reskriptov i polozheniy komiteta ministrov, otnosyashchikhsya k preobrazovaniyu gosudarstvennogo stroya Rossii, s prilozheniyem alfavitnogo predmetnogo ukazatelya*, 3rd ed., Saint Petersburg, 1018 pp. (In Russian).

Kovalevskiy A. P. and Averbukh S. I. (1966), “Pavel Grigor'yevich Ritter”, in *Pavlo Hryhorovych Ritter: Zbirnyk biohrafichnykh ta bibliohrafichnykh materialiv*, Vyd-vo Kharkivs'koho universytetu, Kharkiv, pp. 1–28. (In Russian).

“Kontora gazety ‘Utro’” (1906a), *Utro*, December 30, No. 32, p. 1. (In Russian).

“Kontora gazety ‘Utro’” (1906b), *Utro*, December 31, No. 32, p. 1. (In Russian).

“Literaturnoye delo” (1907), *Yuzhnyy Kray*, August 21, No. 9164, p. 4. (In Russian).

Lyubosh S. (1908), “Periody. Fel'yeton”, *Utro*, January 8, No. 333, p. 3. (In Russian).

Malyutina O. K. (2018), “Preyemstvennost' khar'kovskikh kadetskikh periodicheskikh izdaniy vo vremya pervoy burzhuazno-demokraticheskoy revolyutsii”, *Rusin*, No. 52, pp. 273–287. (In Russian).

Mykhaylyn I. L. (2007), *Narys istoriyi zhurnalistyky Kharkivs'koyi huberniyi. 1812–1917*, Koloryt, Kharkiv. (In Ukrainian).

- Mikhaylov V. (1907), “Novogodniy feyleton. Sud (Iz stenograficheskogo otcheta)”, *Utro*, January 2, No. 34, p. 3. (In Russian).
- “Narusheniye partiynoy distsipliny” (1907), *Utro*, October 17, No. 265, p. 6. (In Russian).
- “O dele redaktora ‘Utra’ P. G. Rittera” (1907), *Utro*, July 24, No. 196, p. 4. (In Russian).
- “[Ob’yavleniye ot redaktsii]” (1906), *Utro*, November 21, No. 1, p. 4. (In Russian).
- “Ot redaktsii” (1907), *Utro*, February 1, No. 59, p. 4. (In Russian).
- Polyakova Yu. Yu. (2018), “Pavel Grigor’yevich Ritter – muzykal’nyy kritik gazety ‘Utro’”, in *Kharkiv yak universytets’ke misto: Materialy Mizhnarodnykh naukovykh konferentsiy*, KhNU imeni V. N. Karazina, Kharkiv, pp. 180–188. (In Russian).
- “Prazdnik okrainy” (1907), *Utro*, May 6, No. 137, p. 2. (In Russian).
- “Prekrashcheniye literaturnogo dela” (1907), *Yuzhnyy kray*, March 18, No. 9041, p. 6. (In Russian).
- Smolyanov A. (1907), “Paralleli”, *Utro*, January 30, No. 57, p. 3. (In Russian).
- “Sovet pravleniya Yuzhnykh zh. d.” (1907), *Utro*, May 19, No. 141, p. 5. (In Russian).
- “Sozidatel’naya rabota” (1907), *Utro*, May 6, No. 137, p. 2. (In Russian).
- “Spisok del, naznachennykh k slushaniyu v khar’kovskom okruzhnom sude v dekabr’skuyu sessiyu” (1907), *Yuzhnyy Kray*, December 1 (14), No. 9249, p. 5. (In Russian).
- St. yu. (1907), “Senat v proshlom godu”, *Utro*, January 5, No. 37, pp. 2–3. (In Russian).
- “Sudebnaya khronika. Literaturnoye delo redaktora gazety ‘Utro’” (1907), *Utro*, March 18, No. 97, p. 5. (In Russian).
- Ulozheniye o nakazaniyakh ugolovnykh i ispravitel’nykh 1885 goda* (1886), Izdano prof. Imp. Uchilishcha pravovedeniya N. S. Tagantsevym, 5th ed., Saint Petersburg. (In Russian).
- Kharkivs’kyy natsional’nyy universytet imeni V. N. Karazina za 200 rokiv* (2004), Compl. by V. S. Bakirov, V. M. Dukhopel’nykov and B. P. Zaytsev, Folio, Kharkiv. (In Ukrainian).
- Chornyy D. M. (1998), “Hazeta ‘Utro’: istoriya stanovlennya, mistse v systemi periodychnoy presy mist Livoberezhnoyi Ukrayiny”, in *Ukrayins’ka periodyka: istoriya ta suchasnist’: materialy yuvil. nauk. konf., prysvyach. 70-richchyu bahatotyrazh. hazety “Kharkivs’kyy universytet”*, KhDU, Kharkiv, pp. 63–66. (In Ukrainian).
- Chornyy D. M. (2007), *Po livyyi bik Dnipra: problemy modernizatsiyi mist Ukrayiny (kinets’ XIX – pochatok XX st.)*, KhNU imeni V. N. Karazina, Kharkiv. (In Ukrainian).
- Chornyy D. M. (2016), *Istoriya Slobids’koyi Ukrayiny: pidruchnyk*, KhNU imeni V. N. Karazina, Kharkiv. (In Ukrainian).
- Chuvpylo L. O. (2016), “Vyvchennya Indiyi v Kharkivs’komu universyteti u 1805–1917 rr.”, in *Indiya: davnyina i suchasnist’*, Issue I, 2nd ed., DU “Instytut vsesvitn’oyi istoriyi NAN Ukrayiny”, Vseukrayins’ka asotsiatsiya indolohiv, Kyiv. (In Ukrainian).
- Chuvpylo L. O. (2018), “Indolohichna diyal’nist’ P. H. Rittera v dozhovtnevu dobu”, in *Indolohiya v Ukrayini (Vseukrayins’ki konferentsiyi indolohiv: tezy, dopovidi, promovy, statti)*, NAN Ukrayiny, Vseukrayins’ka asotsiatsiya indolohiv, Posol’stvo Respubliky Indiya v Ukrayini, Kyiv. (In Ukrainian).
- Chuvpylo A. A. and Chuvpylo L. A. (2016), “Prepodavaniye i izucheniye vostochnykh yazykov v Khar’kovskom universitete (1805–1917 gg.)”, *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University*, Series “History”, Issue 51, pp. 161–172. (In Ukrainian).
- Shingareva N. V. (2014), “Vremennyye pravila o pechati 1905–1906 gg. i rol’ Ministerstva vnutrennikh del v ikh realizatsii”, *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*, Seriya: Yuridicheskiye nauki, No. 12, pp. 68–70. (In Russian).

А. М. Домановський, М. Є. Домановська

**Павло Григорович Ріттер – редактор харківської газети “Утро”
(1906–1909 рр.)**

Досліджено маловідомий аспект громадської діяльності викладача Харківського університету, відомого вченого сходознавця-індолога Павла Ріттера, а саме його роботу на посаді редактора харківської газети “Утро”. Сторінку біографії науковця реконструйовано на основі вивчення матеріалів канцелярії харківського генерал-губернатора з Державного архіву Харківської області і публікацій у місцевій пресі.

Газета “Утро” була одним із найвпливовіших харківських періодичних видань початку ХХ століття, склавши гідну конкуренцію “Харьковским губернским ведомостям” та “Южному краю”. Від початку видання газета “Утро” продовжила традиції харківської кадетської

періодики 1905–1906 рр., послідовно обстоюючи ліберально-демократичні позиції і критично оцінюючи реакційно-монархічні заходи урядових органів Російської імперії.

Павло Ріттер обіймав посаду відповідального редактора “Утра” від моменту заснування газети в листопаді 1906 р. до квітня 1909 р., коли склав повноваження через поганий стан здоров’я. За редакцією П. Ріттера було опубліковано 721 число газети (№ 1, 21 листопада 1906 р. – № 721, 22 квітня 1909 р.). Упродовж цього часу Павло Ріттер фахово і відповідально виконував свої посадові обов’язки. Він ретельно перевіряв інформацію в матеріалах, що надходили до редакції газети для публікації, і був спроможний на вимогу представників влади навести її першоджерела.

Через політичну позицію газети на Павла Ріттера як редактора послідовно чинився тиск із боку представників влади, передусім харківського генерал-губернатора М. М. Пешкова. Неодноразово на видавця і редактора накладали значні грошові штрафи, робили спроби притягнути Павла Ріттера до відповідальності через суд, порушивши проти нього кримінальні справи під тим або іншим приводом.

Показово, що притягнути Павла Ріттера до відповідальності вдавалося лише шляхом прямих розпоряджень генерал-губернатора, тоді як спроби судового переслідування були невдалими, оскільки обвинувачення не знаходило достатніх підстав для притягнення редактора до кримінальної відповідальності або виявлялося неспроможним довести його винуватість в суді. Це свідчить про високу професійність Павла Ріттера як редактора газети “Утро”.

Ключові слова: Павло Ріттер, редактор, газета “Утро”, генерал-губернатор М. М. Пешков, Російська імперія, Харків

Стаття надійшла до редакції 23.02.2022